

УДК 271.222(477-25)-726.1:[271:272/279]«14»

Мар'ян Хомяк

Київський митрополит Ісидор і проголошення Флорентійської церковної унії в Київській митрополії

Проаналізовано методи реалізації постанов Флорентійського собору в межах Київської митрополії. Простежено перебіг проголошення унії на польсько-литовсько-московських теренах. Охарактеризовано склад місії Ісидорової делегації. Визначено проблемні питання щодо статусу Ісидора в Київській митрополії після прийняття унії. Визначено значення прийняття Ісидором Флорентійської унії у відокремленні Московського князівства і церкви від українських земель. Обґрунтована думка, що попри успішне завершення собору та об'єднання Східної і Західної церков, митрополит Ісидор фактично не відчув підтримки у своїй митрополії. Акцентовано увагу на інертності духовенства та правлячих кіл Польщі й Литви до справи об'єднання церков як доконаного на соборі факту. Зроблено висновок, що чим далі на схід просувався Ісидор, тим безуспішнішою ставала прокламація унії.

Ключові слова: Київська митрополія, Ісидор, Флорентійський собор, унія, постфлорентійський екуменізм

Marian Khomiak

Kyiv Metropolitan Isidore and the proclamation of the Union of Florence in Kyiv Metropolis

Methods of implementation of resolutions of the Union of Florence within Kyiv Metropolis are analyzed. Development of declaration of the Union at the Polish, Lithuanian and Muscovite territory is traced. The structure of the mission of Isidore's delegation is characterized. Issues regarding the status of Isidore in Kyiv Metropolis after the adoption of the Union are determined. The importance of adoption of the Union of Florence by Isidore in the separation of church and Ukrainian lands from the Duchy of Moscow is defined. It is proved that despite the successful completion of the Council and the union of Eastern and Western churches, Metropolitan Isidore actually did not have support of his Metropolis. The attention is paid to the inertia of the clergy and the ruling elite of Poland and Lithuania in regard to the union of churches as to the fait accompli. It is concluded that the further eastward Isidore moved, the less successful became the proclamation of the Union.

Keywords: Kyiv Metropolis, Isidore, Council of Florence, Union, post-Florence ecumenism

Церковні унії першої половини XV ст. стають тим майданчиком, де міг вестися діалог між представниками Східної та Західної церков із якнайбільш широким представництвом з обидвох сторін. Ферраро-

2. Реформація та її вплив на соціальні й культурні процеси в Україні

Флорентійська унія увінчала цей процес: собор дійсно був вселенським. Кожна із сторін вперто захищала свої позиції, тим-то суттєвого результату в об'єднанні Церков досягнути не вдалося. Проте такий масштабний рух, що природно визрів не лише в інтелектуальному середовищі, але й був інспірований політичними центрами, не міг не спричинити до суттєвих наслідків передусім у Східній Церкві, а особливо – у Київській митрополії, у якій, як відомо, в 1458 р. наступив розкол.

Історія собору у Флоренції, а також таке явище, як постфлорентійський екуменізм, були об'єктом посиленої уваги не одного покоління істориків, але, як завжди буває, окремі сюжети все ж залишаються без більш прискіпливого спостереження чи ширших висновків. Одним із таких сюжетів, що вимагає окремого огляду, особливо беручи до уваги уривковистість джерельних звісток, є повернення митрополита Ісидора із Флоренції в межі Київської митрополії та проголошення там постанов унії.

З-посеред тих джерел, що проливають світло на дану проблематику, особливо цікавими є нарративні, оскільки вони дають змогу простежити не лише певний перебіг подій, але й зрозуміти тогочасні настрої та політичну кон'юнктуру. Нарративні джерела викликають жваву дискусію стосовно достовірності викладу, тенденційності їх авторів та інших факторів, які могли впливати на їх появу та виклад матеріалу. Для прикладу, про Ферраро-Флорентійський собор у нас залишилось небагато згадок, які б проливали світло на участь у ньому руської делегації. Одним із важливих джерел є «Исхождение» Авраама Суздальського, яке збереглося, на жаль, лише в уривках [1, с. 3; 2, с. 335; 3, с. 55–66; 4, с. 205–208]. Попри те, що вцілілими залишилися лише ті сюжети, де описано містерії, можна із впевненістю говорити про відсутність у тексті ворожості до католицизму чи латинського світу загалом. Слід зазначити, що в іншому джерелі – «Путешествие Симеона Суздальского в Италию», – написаному не раніше 1462 р., в основному повторюється зміст «Путевых Записок» невідомого суздальця, але тут наявні окремі полемічні пасажі проти латинян і католицької церкви [1, с. 14]. Подібний зміст і в іншому творі – «Слове на латыню», яке також приписують авторству Симеона [2, с. 358].

Тут варто згадати і про деякі припущення, що торкаються буцімто примушування Ісидором Авраамія до залишення на тексті соборного

договору про унію свого автографа. Але ця інформація відсутня і в тексті (уривках) «Исхождения», і в «Путевых записках» (приблизно 1441–1442 рр.) невідомого суздальця, що входив в руську делегацію [5, с. 466–487; 6, с. 468–493;]. Єдиним джерелом, що дає нам про це свідчення, є «Повесть о восьмом соборе» Симеона. Сучасні дослідники говорять, що причиною написання подібного твору була особиста антилатинська позиція автора та політична кон'юнктура станом після 1447 року [2, с. 359].

Так М. Гаврилов [1, с. 4–6] вказує на дві спроби знівелювати значення підпису єпископа Авраамія. Перша належала суздальському монахові Симеону, друга – С. Шевирьову, котрий у своїй статті «Новые известия о Флорентийском Соборе, извлеченные из Ватиканской рукописи» (Журналь министерства Народного просвѣщения. С.-Петербургъ, 1841. – Январь. – С. 60–78), у примітці зазначає, боцімто підпис Авраамія на оригіналі акта Собору доволі підозрілий, а, можливо, і піддроблений. Про надійність свідчень суздальського Симеона писав у своїх дослідженнях і А. Зімін [7, с. 88]. Оскільки важко довіряти свідченням Симеона про ув'язнення Авраамія, дехто із сучасних дослідників знайшли інший шлях, як пояснити підпис суздальського єпископа на акті Флорентійського собору. Зокрема А. Дворкін припускає, що автограф Авраамія пояснюється його необізнаністю в теологічних питаннях і навіть наївністю. Автор стверджує, що єпископ не знав грецької і не дуже розумів, про що йде мова. А тому просто поставив підпис услід за своїм митрополитом [8, с. 306].

Жодної критики Флорентійського собору немає і в «Похвальному слові інока Фоми» («Инока Фомы Слово Похвальное о благоверном великом князе Борисе Александровиче») [1, с. 15]. Це дає змогу говорити про різні політичні смаки Твері і Москви.

Унія у Флоренції завершилась підписанням 5 липня 1439 р. булли про об'єднання церков. Під актом унії підписи поставили не лише Исидор, але й суздальський єпископ Авраамій. Пізніше Симеон Суздалець писав, що Авраамій не хотів підписувати акт Флорентійської унії, але Исидор посадив його «в темницу и седее неделю полну; и тому подписавшуся не хотением, но нужею». Правдивість подібних заяв видається сумнівною, серед іншого й тому, що Симеон входив в близьке оточення суздальського єпископа [7, с. 88]. Серед достойників

2. Реформація та її вплив на соціальні й культурні процеси в Україні

православної церкви підписи не поставили лише ефеський митрополит Марко і ставропольський єпископ Ісає [9, с. 19].

Згідно з постановами унії папу визнали главою об'єднаної Церкви. Східна церква залишала свій окремих обряд, нижчий клір зберігав право шлюбу. Ісидор отримав статус кардинала і папського легата: йому підлягала юрисдикція над східною і західною церквою на території руських земель Литви. Така ситуація викликала рішучий протест з боку Москви. Незадоволеними залишилась Візантія. Собор Східної церкви, скликаний в Єрусалимі, засудив унію і прокляв Ісидора [10, с. 112].

Укладення Флорентійської унії 1439 р. засвідчило, що руські землі стали великою мірою епіцентром прагнень до єдності церкви. Місцева православна єпархія бере на себе ініціативу і змушена реагувати на ті виклики, які створював Флорентійський собор. Історики схильні вважати, що руське духовенство (і не тільки воно) сміливішало в міру ослаблення Візантії. Унія з Римом істотно похитнула традиційне місце Константинополя у православному світі [11, с. 643]. З іншого боку, не можна не звернути увагу на той факт, що в делегації Ісидора не було православних ієрархів із теренів під-литовської чи під-польської Русі. І. Мончак переконаний, що Ісидор навмисне уникав цих зустрічей і не лише через бажання московського князя. Очевидність того, що до його делегації із західно-руських земель долучаться численні представники польських і литовських православних єпархій, створювала небезпеку налагодження прямих контактів між Києвом і Римом. В такому випадку значення греків в унійних переговорах істотно втратило б на вазі. Руські ієрархи могли б форсувати справу унії в своїх інтересах, а греки залишилися б на других ролях [12, с. 163–164]. Щоправда, уникнути цього не вдалося.

Митрополита Ісидора, під час його перебування у Венеції, уже на тоді – у сані апостольського легата провінції Литви, Лівонії та Лехії, 17 серпня 1439 р. було піднесено до гідності кардинала титулу св. Петра та Марцеліна [13, с. 45; 14, с. 78]. Статус Ісидора як апостольського легата мав доволі широку сферу дії («Ми призначаємо тебе повноважним легатом від боку нашого і Апостольської столиці у справах наших і Вселенської церкви»). В очах східних християн титул легата навряд чи додав митрополитові ваги, особливо, коли йшлося про тих, хто ставився неприхильно чи вороже до римського престолу [12, с. 171–172]. В

цьому часі, як і попередньо на соборах, де йшлося про унію, помітною була неспроможність західних і східних силових центрів зрозуміти політичні і суспільні реалії. Уже стало традицією звинувачувати саме Римський престол у непоступливості та відмові розуміти специфіку Східної Європи.

Історики припускають, що у ставленні до уніатів та їх справи переважав позитивізм. Так, березневе 1440 р. звернення Ісидора до православних мирян у межах Польщі, Литви, Лівонії та Московського князівства, відоме як окружне послання, мало суттєвий резонанс [13, с. 46]. Цей лист, складений у Буді, охоплював основні тези церковної діяльності Ісидора, а також звернення до мирян, у якому у короткій формі були викладені головні вимоги церковного порозуміння у Флоренції. Глибші питання богословського характеру Ісидор залишив для своїх особистих зустрічей з ієрархами Київської митрополії [12, с. 175; 14, с. 80]. Потрібно мати на увазі, що дехто з делегації Ісидора повернувся в межі руських земель швидше за митрополита. 9 жовтня 1439 р. частина московського почту покинула Ісидора, оскільки той мав намір рушити із Венеції до Константинополя.

Піврічне перебування Ісидора в Італії було пов'язане з тим, що справа військової допомоги Візантії так і не була залагоджена. Коли 27 жовтня 1439 р. помер німецький імператор і король Угорщини Альбрехт II Габсбург, якого в хрестовому поході проти турків була надзвичайно важливою, надії на антитурецьку кампанію почали танути. Тому Ісидор і подумував над тим, чи не відправитися до Константинополя [12, с. 173]. М. Грушевський подає слова, які приписують Ісидорові: «Ліпше повернутися з унією на батьківщину, ніж не прийнявши унії, стратити саму батьківщину, так що й вертатися не буде куди» [15, с. 521]. Ясна річ, що під «батьківщиною» малася на увазі Візантія.

Руську соборну місію, котра перебувала у Венеції, покинули монах Симеон та боярин Фома, що були незгідні з унійними рішеннями та не знайшли порозуміння з Ісидором [13, с. 45]. Єпископ Авраамій та деякі інші учасники делегації покинули митрополита у Будді. Очевидно, те, що Ісидор прибув пізніше від декотрих своїх соборових делегатів, дало для неприхильників унії у Литві та Москві додатковий час, аби підготуватися до приїзду тепер уже апостольського легата.

2. Реформація та її вплив на соціальні й культурні процеси в Україні

У дорозі до своєї митрополії Ісидору довелося затриматися на якийсь час у польських землях. Пізніше він майже півроку перебував у литовській частині своєї митрополії. Б. Гудзяк зазначає, що його приймали як унійного ієрарха, котрий має близькі стосунки з папою Євгенієм (1431–1447). Польське духовництво сприйняло унію доволі прохолодно. Польська політична еліта, як і місцева латинська єрархія, були швидше ближчими до тих, хто опозиціонував собору [9, с. 19]. Потрібно враховувати, що з двох тодішніх пап – Євгенія IV, який скликав Флорентійський собор, і Фелікса V, обраного на Базельському соборі, поляки не визнавали цілком ні одного, ні іншого [16, с. 355].

Дослідники вважають, що краківський архієпископ Збігнев Олесницький більше підтримував постанови Базельського собору і не підтримував ідею унії, а після того, як склав обідієнцію антипапі Феліксу V, не мав жодної підстави для того, щоби хоча б позірно пропагувати унію. Окрім познанського і холмського єпископів, усі інші підтримували анти папу. Король, натомість, підтримував Євгенія IV, що, серед іншого, було пов'язане з організацією антитурецького хрестового походу [17, с. 224–226]. Як досвідчений дипломат Збігнев Олесницький з усіма належними почестями прийняв Ісидора у Санчі. На свято Благовіщення Ісидор у східному обряді відправив тут св. Літургію. У такій же формі київському митрополитові дозволили здійснити богослужіння і у Кракові, на Вавелі. Отож, у власне польських землях Ісидор отримав змогу оповістити про порозуміння церков у Флоренції [14, с. 83–84].

Довге перебування Ісидора в Польщі було пов'язане не лише з прокламацією унії. Ще до приїзду Ісидора до Польського королівства, короля Владислава III обрали 6 березня 1440 р. угорським королем. Проект персональної унії Польщі і Угорщини виник у контексті антитурецької кампанії, і краківський архієпископ Збігнев Олесницький, видається, був його автором [14, с. 176]. Тому зустріч із ним та з польським і угорським королем була не менш важливою, ніж суто релігійна сторона унії. Владислав III мав зустріч з Ісидором у Кракові, після чого менш ніж за місяць подався у свої угорські володіння, звідки уже не повертався. Владислав III, ангажований у справі Угорщини, не приділяв уваги справам унії і лише наприкінці життя, у 1444 р., визнав папу Євгенія IV і постанови Флорентійської унії [16, с. 355]. І. Мончак вважає,

що план антитурецької кампанії, що завершилася під Варною, міг бути обговорений уже при зустрічі польського короля з Ісидором у Кракові. Польське королівство було зацікавлене у протистоянні турецькій загрозі; зрештою, якби вдалося захистити Візантію, то істотно би зріс престиж Кракова [12, с. 177].

У квітні 1440 р. делегація митрополита Ісидора прибула до Перемишля, а в першій половині травня уже була у Львові. Попри те, що частина галицького духовенства – і серед них львівський латинський архієпископ Ян Одровонж – підтримували рішення Базельського собору, прокламації унії ніхто не перешкоджав. Приблизно з 1443 р. Ян Одровонж уже був прихильником папи Євгенія IV, перебуваючи в опозиції до капітули та частини львівського міщанства. Архієпископ отримав відпущення гріхів і звільнення від церковних покарань, котрі тяжіли над ним, як відвертим прихильником Базельського собору, і почав активно переслідувати противників папи Євгенія IV, шукаючи «відступників» навіть в середовищі суфраганів і членів капітули, які були йому підлеглими. Серед інших, постійним переслідуванням з боку Яна Одровонжа піддавався перемишльський єпископ Петро [17, с. 230; 12, с. 117].

У липні Ісидор перебував у Холмі. В ході всіх цих візитів видавалися розпорядження про зрівняння у достоїнстві латинських і православних ієрархів [13, с. 47]. Також відомо про окремих лист київського митрополита до місцевої шляхти, де йшлося про церковне порозуміння та його наслідки щодо рівності та єдності церков, їх прав та обов'язків [14, с. 84; 18, с. 6]. Поза Холмською Руссю практично немає даних про те, що Ісидор ставав на захист місцевого духовенства, котре зазнавало дискримінації на різних рівнях [12, с. 185–186].

Попри твердження А. Великого про те, що в Холмській Русі митрополита Ісидора та постанови унії було прийнято без застережень [14, с. 84], впровадження цих постанов у життя відбувалося дуже повільно. Місцевий латинський єпископ Ян Біскупець, будучи прихильником папи Євгенія IV, очевидно, не повинен був затягувати з правовими постановами Флорентійської унії у межах своєї дієцезії. А проте лише у 1449 р., під час синоду у Грабовці, єпископ розпорядився вписати зміст унійної булли до службника чи іншої книги і додати артикул, що стосувався факту укладення унії з православною церквою

2. Реформація та її вплив на соціальні й культурні процеси в Україні

[17, с. 225]. І. Мончак звернув увагу на ту обставину, що згадки про перебування Ісидора у Холмській Русі датуються пізнішим часом – 1443 і 1446 рр. Дослідник висловив припущення, що, можливо, на час перебування київського митрополита у Перемишльській, Львівській та Холмській єпархіях тут не було жодного східного єпископа, тобто владичі престולי перебували вакантними [12, с. 182].

Збереглася згадка про перебування митрополита Ісидора в Острозі. Йдеться про рукопис з першої половини XVII ст., виявлений Станіславом Аксак-Кардашевичем і переказаний у праці В. Руліковського та З. Радзімінського. Зміст документа згідно з авторами монографії: «Той Ісидор, оповідаючи Унію Флорентійського синоду усій Русі, коли до головного пана і князя на Волині Федора Острозького, маючи зі собою в делегації отця Яна Чеха з іншим священником ордену Св. Домініка, приїхав до Острога, з великою почесною, як від набожного Пана був прийнятий і зараз оголосивши єдність християнської любові, оголошеної на загальному соборі у Флоренції, встановленої після видання листа в Апостольській столиці, костел в Острозі у пана і князя Острозького, римського віросповідання, для ордену Св. Домініка заснував; ці костел і село, як декотрі розуміли, коли князь Федір Острозький віддавав, дав зараз і свій лист на місце цього костелу і на фундовану маєтність, з котрої б утримувалися отці-домініканці» (згаданий лист на фундування костелу, даний Янові Чехові, отцеві-домініканцю, знаходився при костелі і не був уписаний до жодної з тамтешніх метрик) [19, с. 39]. Це свідчення дає підстави ствердити, що Ісидор в ході своєї подорожі не лише об'являв унію, але й виконував свої святительські та адміністративні функції, які тепер, очевидно, були ширшими, ніж митрополичі.

На момент приїзду Ісидора в литовські землі місцевий правитель перебував у становищі, котре не дозволяло йому взятися за таку тонку справу. Князь Казимир був обраний на місце убитого Сигізмунда (20 березня 1440 р.). Оскільки він мав серйозну опозицію, очолювану сином убитого князя, то взятися за настільки серйозну справу не наважувався. Отож, в межах як Польської, так і Литовської держав унія уже на початках опинилася фактично без підтримки перших осіб у державі [16, с. 355].

Треба мати на увазі, що на час обрання великим князем Сигізмунду виповнилося 13 літ. Тому він перебував під регентською опікою ві-

ленського католицького єпископа Матея [12, с. 186]. Митрополит, повертаючись на Русь через Польщу, міг отримати звістку про обрання Казимира великим князем, наприклад, перебуваючи десь на шляху зі Львова у Холм (липень 1440 р.) [20, с. 78].

Ісидор поспішав до Вільна, а тому не зупинився по дорозі ні в Луцькій, ні в Володимиро-Волинській єпархіях. Волинськими землями управляв князь Свидригайло, який був противником Сигізмунда у боротьбі за великокнязівський престол. А тому зустріч із ним, попри його позірні симпатії справі унії, була небажаною [12, с. 186]. Щоправда, протягом кінця літа – кінця осені мала б відбутися його зустріч з князем Юрієм Лугвєновичем, у якого митрополит попросив допомоги в ув'язненні ієромонаха Симеона, що покинув руське посольство у Венеції. Зауважимо, що Ю. Лугвєнович викликав Симеона з Великого Новгороду до себе у Смоленськ, де його взяли під варту «грекове митрополичі черньци» [20, с. 78]. Треба мати на увазі і те, що Симеона видала новгородська влада Юрію Лугвєвичу зі згоди місцевого архиєпископа Єфімія [1, с. 8].

Віленський латинський єпископ Матея, який був відомим прихильником примусового перехрещення православних мирян, а крім того, вважав папу Євгенія IV єретиком та схизматиком [17, с. 224–225], неприязно зустрів у себе Ісидора, заборонивши йому у межах своєї юрисдикції усіяку душпастирську діяльність [10, с. 112; 13, с. 47]. А. Петрушевич вважає, що неприхильне ставлення до київського митрополита спровокувало його окружне послання. Після скарги київського митрополита Матея було викликано до Апостольської столиці, однак з огляду на свій поважний вік, він не вирушив у дорогу. За нього перед папою заступився краківський єпископ кардинал Збігнев Олесницький, котрий у листі до папи вибачився за свого віленського колегу [21, с. 138–139; 22, с. 121].

У грудні 1440 р. Ісидор прибув до Києва. Тут делегацію було прийнято, мабуть, найбільш доброзичливо. Місцевий князь Олелько Володимирович з цього приводу видав грамоту, у якій розпорядився передати митрополитові усі маєтності Св. Софії [13, с. 48; 23, с. 7]. У цій грамоті, що зауважив М. Грушевський, немає жодної згадки про церковну унію, про титули кардинала та апостольського легата, котрі посідав Ісидор [15, с. 524]. Постанови Флорентійської унії було урочис-

2. Реформація та її вплив на соціальні й культурні процеси в Україні

то проголошено в соборі Св. Софії. Мабуть, князь Олелько мав намір спонукати митрополита залишитися у Києві [12, с. 189]. Також відомо, що київський князь звернувся до константинопольського патріарха Григорія Мамми, щоб той пояснив йому, у чому власне полягала унія Східної Церкви з Римом [1, с. 16; 24, с. 333]. Исидор пробув у Києві усю зиму 1440–1441 рр. [13, с. 48] і подався до підмосковської частини своєї митрополії.

В українській та російській історіографії XIX ст. панувала думка про те, що Исидора прийняли у Києві неприхильно. В. Антонович покликався на звістку з Густинського літопису (XVII ст.), укрвай тенденційну, про те, що «Исидор, митрополит киевский, пришед во одежде кардинальской в Киев, но оттуду изгнаша его». Насправді ж Исидора прийняли дуже прихильно, а факт видання йому грамоти на володіння митрополичими маєтностями, а також те, що його ім'я було внесено до пом'яника Києво-Печерського монастиря, підкреслює неправдивість відомостей, що містяться у Густинському літописі стосовно цієї події. У т.зв. «Збірнику Іллі Кошаківського» Исидора таврують як еретика, який «утек з Москвы и с Киева до Риму и з Риму пришол до Киева, и так кияне его за баламутню у Днепре утопили» [23, с. 7–8].

Немає жодних даних про хоча б якийсь урочисте проголошення унійних постанов Флорентійського собору. Йдеться про прийняття нових догматичних визначень чи принаймні про формально-юридичний перехід зі стану розколу (схизми) під юрисдикцію Апостольської столиці. Також не було скликано і загального польсько-литовського синоду щодо унії. Тобто немає ніяких фактів щодо значніших заходів, котрі б могли знаменувати початок нової епохи в житті Київської митрополії [12, с. 182–183]. Зрозуміло, що навіть не заважаючи (окрім Матея) Исидору у проголошенні унії в польсько-литовсько-руських землях, місцеві політичні очільники прирекли її на провал.

Якщо Исидор зважився їхати до Москви, то, очевидно, покладав надію на підтримку з боку духовенства. Так чи інак, а тогочасні наративні джерела, що розповідають про унію у Флоренції, не засвідчують негативного ставлення до унії («Исхождение» Авраама Суздальського чи «Инока Фомы Слово Похвальное о благоверном великом князе Борисе Александровиче»). До Москви Исидор прибув

19 березня 1441 р. З часу укладення унії збігло уже двадцять місяців. Московський князь наказав ув'язнити митрополита, і на четвертий день перебування у столиці князівства Ісидор потрапляє до в'язниці, звинувачений у ересі [12, с. 189]. У пізнішому Никонівському літописі про це написано так: «о сем Исидоре митрополите вси умльчяша, князи и боаре и инии мнози, еще же паче и епископы русьския вси умльчаша, и въздремаша, и уснуша». І лише один Василій II «посрами» Ісидора, після чого «вси епископы русьскийи, иже быша в то время тогда в Москве, възбудишася...и начаша глаголати святыми Писании и звати Исидора еретиком» [25, с. 41]. Цей пасаж із літопису неодноразово піддавався критиці. Так, А. Зімін вважав, що уривок засвідчує пізнішу спробу представити великого князя главою церкви за рахунок применшення ролі і світської, і церковної влади [7, с. 92]. Серед тих, хто припускав достовірність літописного уривку про засудження Ісидора, назвемо А. Сахарова. Дослідник вважав, що спочатку місцеві ієрархи виступили за унію, оскільки вона б давала шанс запобігти посиленню влади Василя II, котрий евентуально мав можливість отримати право призначати і змішувати митрополитів [26, с. 54]. Літописні свідчення про прийом Ісидора у Москві пізнішою вставкою, що має критично мало спільного з реальністю, вважали, окрім інших, М. Гаврилов [1, с. 8–9] і Є. Голубінський [27, с. 453].

У Москві поспіхом був скликаний собор, у якому взяли участь суздальський єпископ Авраамій, ростовський Єфрем, рязанський Йона, коломенський Варлаам, сарайський Йов і пермський Герасим. Рішенням собору владики осудили «латинство» Ісидора [7, с. 92–93; 28, с. 534].

За нез'ясованих обставин митрополиту вдалося втекти [9, с. 19]. Разом із своїми учнями інокком Григорієм і Афанасієм він подався у Твер [29, с. 194]. У пізніших літописах сказано, що Василій II «никакоже посла по нем възвратити его, ни възхоте удержати его». В Твері Ісидора прийняв князь Борис Олександрович («его прият и за приставы его посади», а згодом «отпусти на средокрестной неделе») [30, с. 162]. Ймовірно, його втеча з ув'язнення у Чудівському монастирі була на руку князю Василю Васильовичу, котрий, очевидно, не до кінця визначився, як учинити з безкомпромісним ієрархом [16, с. 356]. Ясним було те, що у перспективі прийняття постанов Флорентійської унії підмосковські єпархії опинилися б у розгалуженій системі Вселенської Церкви і зазна-

2. Реформація та її вплив на соціальні й культурні процеси в Україні

вали б втручання і Константинополя, і Риму [12, с. 190]. Исидор подався на українські землі і після піврічного там перебування відправився до Риму. Відомо, що він скаржився папі на ув'язнення у Москві та недоброзичливе ставлення зі сторони латинського духовенства, вбачаючи у цьому певний зв'язок [12, с. 190]. Пізніше, у сані кардинала він був легатом папи у Греції. Помер Исидор в Італії, 1463 р., у сані титулярного унійного константинопольського патріарха [9, с. 19–20].

Отже, зичливо Исидора прийняли лише на українських землях, де унія мала найбільші шанси на бодай якийсь успіх. Т. Графт вказує, що окрім неприхильного ставлення до унії польського єпископату, важливу роль у її невдачі відіграло взаємне упередження до цього акту католиків і православних [17, с. 225]. Негативне ставлення католиків стосовно Исидора не означало цілковитого відкинення ідеї унії. Принаймні на цьому наполягають деякі польські науковці. Вони приводять аргумент про те, що у 1443 р. Владислав Варненчик видав у Буді привілей, яким зрівнював у правах і привілеях латинське і греко-руське духовенство. Ще один подібного змісту привілей з'явився у 1444 р. Прихильність королів до православних єпископів у постфлорентійський час засвідчує також привілей з 1455 р. Казимира Ягайловича холмському владиці Григорію, яким він надав місцевій церкві і єпископу медову данину [31, с. 64].

Проте, з іншого боку, дослідники визнають, що подібні заходи не змогли відвернути занепаду флорентійського унійного проекту [10, с. 112]. З цього приводу І. Паславський слушно відзначив: «...справа Флорентійської унії на українських землях усе ж не була доведена до кінця. І виною тут був не міфічний спротив народних мас України, а зовнішні, головню політичні причини. Проти Флорентійської унії, як відомо, єдиним фронтом виступили державні і церковні кола Польсько-Литовської держави і Москви, які спільними зусиллями заблокували унійну діяльність митрополита Исидора на Сході Європи» [32, с. 269; 33, с. 21–42; 34, с. 188–190].

Прийняття Исидором Флорентійської унії означало повне відокремлення у церковному відношенні українських земель від Московського князівства і церкви [35, с. 26]. Коли митрополит Исидор став у Римі кардиналом, а тому – зложив із себе уряд руського митрополита, єпископи в Московському князівстві обрали собі митрополитом Іону.

Папа Калікст III йменував руським митрополитом Григорія. По смерті папи його наступник Пій II видав до короля Казимира Ягайловича буллу, у якій доручив йому опікуватися руської церквою, звістивши йому також і про нового митрополита Григорія. Останньому мали підпорядковуватись згідно папської булли (1458 р.) 9 руських єпархій, серед яких також Галицька, Перемишльська і Холмська [36, с. 119–120]. Нового київського митрополита – учня і послідовника Ісидора – благословив константинопольський патріарх Григорій Мамма. Таким чином, в 1458 р. відбувся остаточний поділ Київської та Московської митрополій [35, с. 26; 37, с. 211–233]. На думку деяких дослідників, цей факт свідчить про те, що унію з Римом вважали завершеною [31, с. 64]. Очевидно, що поділ не став несподіванкою, а логічним завершенням довгого протистояння.

1. Гаврилов М. Ферраро-Флорентийский собор и Русь / М. Гаврилов. — New York, 1955. — 28 с.
2. Вавилина Н. Священные представления и Ферраро-Флорентийский собор / Н. Вавилина // Искусствознание. — М., 2013. — С. 355–377.
3. Казакова Н. «Исхождение» Авраамия Суздальского (списки и редакции) / Н. Казакова // ТОДРЛ. — 1979. — Т. 33. — С. 55–66.
4. Прокофьев Н. Русские хождения XII–XV вв. / Н. Прокофьев // Литература Древней Руси в XVIII в. — М., 1979. — С. 145–147.
5. Хождение на Флорентийский собор // Библиотека литературы Древней Руси. — СПб., 1999. — Т. 6. — С. 466–487.
6. Хождение на Флорентийский собор // Памятники литературы Древней Руси. XIV – середина XV века. — М., 1981. — С. 468–493.
7. Зимин А. Флорентийская уния / А. Зимин // Зимин А. Витязь на распутье. Феодалная война в России XV в. — М., 1991. — С. 79–99.
8. Дворкин А. Очерки истории Вселенской Православной Церкви / А. Дворкин. — Нижний Новгород, 2003. — 348 с.
9. Gudziak B. Unia florencka a metropolia kijowska / B. Gudziak // Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / pod red. St. Stępnia. — Przemyśl, 1994. — Т. 2 : Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym. — S. 19–32.
10. Zajączkowski J. Trudne sąsiedztwa / J. Zajączkowski // Polska i Ukraina a Rosja i Niemcy. — Lublin, 2011. — Т. 1 : Od zarania dziejów Ukrainy i Polski do czasu autonomii galicyjskiej (1865). — S. 667.
11. Stradomski J. Z kart antylacińskiej literatury cerkiewnosłowiańskiej w dawnej Rzeczypospolitej / J. Stradomski // Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków

2. Реформація та її вплив на соціальні й культурні процеси в Україні

- Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą / pod red. Mariusza R. Drozdowskiego, Wojciecha Walczaka i Katarzyny Wiszowatej-Walczak. — Białystok, 2012. — S. 641–656.
12. Мончак І. Флорентійський екуменізм у Київській церкві. Унійна ідея в помісній еклезіяльній традиції / І. Мончак. — Львів, 2012. — 362 с.
  13. Шевченко В. Унійні рефлексії постфлорентійського двадцятиліття в церковно-релігійному житті польсько-литовсько-руського регіону / В. Шевченко // Українське релігієзнавство. — 2001. — № 17. — С. 45–61.
  14. Великий А. З літопису Християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану / Атанасій Великий. — Рим ; Львів, 1999. — Т. III : XIV–XV–XVI ст. — 277 с.
  15. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т. / М. Грушевський. — К., 1994. — Т. V : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. — 704 с.
  16. Карташев А. Очерки по истории Русской Церкви : в 2 т. / А. Карташев. — М., 1993. — Т. 1. — 686 с.
  17. Graff T. Wpływ kryzysu Kościoła powszechnego na społeczeństwo polskie w pierwszej połowie XV wieku : wybrane zagadnienia / Tomasz Graff // *Analecta Cracoviensia* 44. — 2012. — S. 217–240.
  18. Архивъ Юго-Западной России, изд. врем. комис. для разбора древнихъ актовъ, сост. при Киевск., Подольск, и Волынск, ген. губ. — К., 1883. — Т. 6, ч. 1. — 1124 с.
  19. Rulikowski W. Kniaziowie i szlachta między Sanem, Wieprzem, Bugiem, Prypetią, Dnieprem, Siniuchą, Dniestrem i północnymi stokami Karpat osiedleni / W. Rulikowski, Z. L. Radziwiński. — Kraków, 1880. — 384 s.
  20. Абеленцева О. К вопросу об истории кричевского наместничества митрополитов Киевских и всея Руси в XV в. / О. Абеленцева // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. — 2014. — № 4 (дек.). — С. 75–85.
  21. Петрушевич А. О соборной богородичной церкви въ городѣ Галичѣ, происходящей изъ первой половины XII столѣтія / А. Петрушевич. — Львовъ, 1898. — 445 с.
  22. *Codex epistolaris saeculi XV*. — Cracoviae, 1856. — Т. II. — 531 s.
  23. Русина О. Міжконфесійні взаємини й суспільно-політичні рухи XV – початку XVI ст. на теренах України / О. Русина // *Український історичний журнал*. — К., 2006. — № 3. — С. 4–16.
  24. Попов А. Историко-литературный обзор древне-русских полемических сочинений против латинян (XI–XV вв.) / А. Попов. — М., 1875. — 417 с.
  25. Никоновская летопись // ПСРЛ. — 2000. — Т. 12. — 272 с.
  26. Сахаров А. Церковь и образование Русского централизованного государства / А. Сахаров // *Вопросы истории*. — 1966. — № 1. — С. 54–65.

27. Голубинский Е. История Русской Церкви. Период второй Московский / Е. Голубинский. — М., 1900. — Т. 2 : Первая половина тома. — 919 с.
28. Русская историческая библиотека. — Т. 6. — № 62. — 682 с.
29. Вологодско-Пермская летопись // ПСРЛ. — 1959. — Т. 26. — 413 с.
30. Софийские летописи // ПСРЛ. — 2000. — Т. 6. — 320 с.
31. Площанський В. Прошлое Холмской Руси по архивным документам X—XVIII вв. и др. источникамъ. Духовенство. Холмская епархія православної и б. уніатской церкви. 1428–1630 / В. Площанський. — Вильна, 1899. — 285 с.
32. Паславський І. Постфлорентійський екуменізм і духовна культура України другої половини XV – початку XVI ст. / І. Паславський // Історія релігій в Україні : праці X-ї Міжнар. наук. конф. — Львів, 2000. — Кн. 1. — С. 267–275.
33. Бучинський Б. Студії з історії церковної унії / Б. Бучинський // Записки НТШ. — Львів, 1908. — Т. 85. — С. 21–42.
34. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні / М. Чубатий. — Рим ; Нью-Йорк, 1976. — Т. II. — 264 с.
35. Паславський І. Між Сходом і Заходом : нариси з культурно-політичної історії української церкви / І. Паславський. — Львів, 1994. — 142 с.
36. Шараневич І. Оглядь внутрѣшнихъ вѣдносинъ Галицкой Руси въ другѣй половинѣ XV столѣтя / И. Шараневич // Монографіи до історії Галицкой Руси М. Смирнова, М. Дашкевича и д-ра И. Шараневича. — Тернопіль, 1886. — 196 с.
37. Trajdos T. Metropolici Kijowscy Cyprian i Grzegorz Camblak a problem Cerkwi prawosławnej w państwie polsko-litewskim u schyłku XIV i w pierwszej ćwierci XV w. / T. Trajdos // Balcanica Posnaniensia. — 1985. — Т. II. — С. 211–234.